

KAMPPAILU KANSANKUVASTA

HEIKKI LUOSTARINEN

Käsityksemme suomalaisuudesta ja suomalaisesta luonteesta on poliittisen historian muovaamaa. Aikeeni on tässä puheenvuorossa pureskella edellistä väitettä perustaen niihin ajatuksiin, joita Matti Peltonen esitti hiljan artikkelissaan ”Suomalaisuus muuttavana omanakuvana” (1996).

Peltonen kerii vyyhteä auki ”suomalaisen viinapään” stereotypiasta (ks. myös Peltonen 1988). Yleinen käsitys on ollut, että suomalaiset, päinvastoin kuin muut kansallisuudet, hakevat alkoholista vain päihtymystä, humaltuvat helpommin kuin ”sivistysmaiden” kansalaiset ja ovat juopuneina väkivaltaisempia kuin muut. Suomalainen viinapää on osa kansallista omaakuvamme, vallitsevaa käsitystä suomalaisuudesta. Kuitenkin, Peltonen kirjoittaa, tutkimukset osoittavat, että suomalaisten asenne alkoholiin on kutakuinkin samanlainen kuin muiden pohjoismaalaisten. Ovatko hiihtokeskuksissa riehuvat ruotsalaisnuoret tai ympäri Eurooppaa rähisevät englantilaiset jalkapallohuligaanit jollakin tapaa sivistyneempiä kuin suomalaiset matkajat?

Itse asiassa, Peltonen sanoo, ”suomalainen viinapää” on paljolti vuosisadan alun raittiusliikkeen keksintöä. Koska kansa oli tuohon aikaan jo ennestään maailman raitteimpia, joutui raittiusliike perustelemaan toimintaansa suomalaisen humalan erityisellä pahanlaatuisuudella, ja käsitys jäi elämään.

Vuosisadan vaihdetta leimasi kaikkiaan voimakas kansankuvan murros. Runebergiläisen kansankuvan mukaan matit ja paavot olivat hieman hidasjärkisiä, mutta nöyriä, ju-

malaa pelkääviä, rehellisiä ja sitkeitä. Sitten tulivat suurlakko, työväestön ja torppareitten poliittinen aktivoituminen ja viimein kansalaislissota. Samalla muuttui sivistyneistön kansankuva. Saarijärven Paavon tilalle tulivat passiiviset, kieroon kasvaneet, älyllisesti vajaanmittaiset ja epäsosiaaliset vempulat. Kansalaissodan lähetessä kansankuva suorastaan romahti. Vuoden 1918 ensimmäisessä numerossaan Aamulehti totesi kiihtyvien levottomuuksien rikkoneen kauan vaalitun kauniin kuvan Suomen kansasta: ”Se oli kaunis unelma. Todellisuus on toinen”, lehti kirjoitti.

En ole kovinkaan vakuuttunut siitä Heikki Ylikankaan (1993, 13) ajatuksesta, että kansalaissota olisi yhä ”kansallinen trauma”, joka odottaa purkamistaan. Sen sijaan olen vakuuttunut siitä, että kansalaissodalla on ollut hyvin pitkäkestoinen vaikutus siihen, miten suomalaiset eliitit ovat ymmärtäneet kansan ja millaisia sivistyksellisiä ja poliittisia ohjelmia ne ovat luoneet kansan muuttamiseksi.

Vuosisadan alussa voimistui nimittäin pahan viinapään ohella kaksi muuta kielteistä stereotypiaa suomalaisuudesta: käsitys suomalaisesta herravihasta, kaunan ja kateuden kompleksista menestystä kohtaan, sekä käsitys ”metsäsuomalaisuudesta”, suomalaisten kyyttömyydestä viestiä, keskustella ja elää sivistyneen yhteisöllisesti.

Lähemmässä tarkastelussa kumpikin osoittaa osittaisen ”myyttisyytensä” ja poliittisesti tarkoituksenmukaisen luonteensa. Suomalaiset ovat olleet historiassaan perin lojaaleja kullekin poliittiselle, taloudelliselle ja kult-

tuuriselle yläluokalleen; nuijasodan ja kansalaissodan kaltaiset kapinoinnit ovat harvinaisia poikkeuksia. Käsitys kansan herravivahasta heijastaakin ehkä enemmän herrojen kansavivahaa; se on jatkumo sille sisällissodan jälkeän vuosikymmenien ajan suosituille ajatukselle, että alempien luokkien kapinoinnin syy oli silkka kateus niitä kohtaan, jotka olivat lahjakkuudellaan ja ahkeruudellaan onnistuneet kohoamaan parempiin aseisiin.

Metsäsuomalaisuudesta annan taas sananvuoron Matti Peltoselle (1996). Hänen mukaansa on tavanomaista ajatella, että suomalaisia on koulunut maan ja sen yhteiskunnan eristäytynyt rakenne. Harvaan asutussa agaaraisessa Suomessa taajamakulttuuri oli outoa, ja suomalainen asui usemmiten viljelystensä ja metsämaittensa keskellä kaukana naapuristaan. Tämä käsitys, Peltonen kirjoittaa, on yksinkertaisesti virheellinen. Suurimman osan historiallista aikaa suomalaiset ovat asuneet eteläisessä Suomessa, tiiviiseen kyläasutukseen ryhmittyneinä. Jukolan veljeksetkin asuivat suurimman osan aikaa Toukolan kylässä, Impivaarassa vain aikansa.

Sitten kansalaissodan ja itsenäistymisen vuosien ovat suomalaisen kansankuvan syyllistävät stereotyyppit nousseet kahdesti esiin tavallista voimakkaampina: toisen maailmansodan jälkeisiin vuosiin liittyneessä ensimmäisessä kansainvälistymisen aallossa, kohokohtanaan Helsingin olympialaiset, sekä Euroopan unionin jäsenyyteen liittyvässä toisessa kansainvälistymisen sykäyksessä. Kummassakin vaiheessa on suomalaisia käskytetty parannukseen niin voimakkaasti, että sen kielteisyys ja ahdistavuus on kansainvälisesti vertaillen poikkeuksellista.

Jos tarkastelemme Euroopan yhteisöjen jäsenyyteen liittyntä keskustelua, löydämme syyllistävään kansankuvaan liittyviä argumentteja ja perusteluja ilmeisinä tai piiloisina. Harvemmin on suoraan moitittu kannonokassa koskenkorvaa juovaa tuppisuuta suomalaista, joka vihaa Brysselin herroja kuin omiaan. Sitä useammin on suomalaisuus kuitenkin kytketty eristyneisyyteen, sulkeutu-

neisuuteen, ahtauteen ja synkkyyteen. EU-myönteisessä argumentaatiossa Suomi näytetty useinkin takapajulana, jonka tuli kytkeytyä sivistyneeseen europerheeseen (Hellsten 1996).

”Suomesta puuttuu leikkimielinen älymystökulttuuri”, sanoo Kirsti Simonsuuri. ”Kevyt ja huokuva henkevyys ... suomalaisten eristyneisyydestä johtuva ennakkoluuloisuus tulee läpi... Täällä ei ole toisen kulttuurin todellista tuntemusta” (Määttänen 1989).

PATRIOOTTIEN VAIHTOEHTO

Kirjoitelmani otsikossa ei olisi syytä puhua kamppailusta, jos edellä kuvattu syyllistävä kansankuva olisi ainoa. Vaihtoehtokin on tarjolla.

Runebergiläinen kansankuva ei nimittäin tyystin kuollut kansalaissotaan. Se eli valkoisen armeijan muistoissa, joita siirsivät eteenpäin populaari vapaussotakirjallisuus, lehdistö, historiankirjoitus, koululaitos ja suojeluskunnat. Oleellisin osin tämä kansankuva on kansainvälistä sotilaskulttuurin kuvastoa, tosin kansallisin maustein. Siihen liittyvät muun muassa uskollisuus, velvollisuudentunto, patriotismi, suoraselkäisyys ja taipumattomuus.

Toinen maailmansota elvytti patrioottisen ajattelun, eikä Tuntematon sotilas ollut niinkään runebergiläisen kansankuvan kielto kuin sen kansanvaltaistettu versio. Koskelat, Hietaset ja Rokät olivat kaikessa oleellisessa Suomen sodan sankareitten mittaisia.

Patrioottisen kansankuvan luonnollinen kasvualusta, sotilaallista maanpuolustusta lähellä olevat yhteiskuntapiirit, olivat YYA-Suomessa puolustusasemissa. Niiden toiminta elpyi kuitenkin nopeasti 1980-luvun lopussa, jolloin alkoi sotilashistorian harrastuksen ja maanpuolustushengen voimakas nousu. Tuota nousua olemme todistaneet koko 1990-luvun aina niille ääri rajoille saakka, joissa aseellinen koulutus on karata järjestäytyneestä kontrollista ja joissa armeijan tiedotus- ja

suhdetoiminta on muuttua makaaberiksi kuolemanviihteeksi.

Patrioottinen kansankuva on osin ristiriidassa syyllistävän kansankuvan kanssa. Patriootit ihailevat vanhakantaista miehisyyttä, väkivaltaa ja jääräpäisyyttä suomalaisen alkuvoiman lähteenä, eli juuri samoja ominaisuuksia, joita kansainvälistäjät pitävät harmien lähteenä. Mediajulkisuudessa kansankuvien törmäys henkilöityy keihäänheittäjä Seppo Rättyyn, jolle Saksa on paska maa ja ruotsalaismiehet sellaisia, ettei niitä sovi taakseen päästää.

Näillä kahdella kansankuvalla on oma historiallinen logiikkansa. Syyllistävää kansankuvaa näytään käytetyn ennen muuta historian niissä vaiheissa, joissa eliitit ovat toivoneet suomalaisten ”oppivan ihmisiksi”, siirtyvän sivistyskansojen joukkoon 1920-luvulla, hävittävän lutikat olympiavieraitten sängyistä 1950-luvulla ja oppivan small talkin 1990-luvulla. Patrioottinen kansankuva taas liittyy vaiheisiin, joissa on tarvittu enemmän lihaksia kuin supliikkia, kun suomalaisia on yllytetty käymään kaikkiin voimin soita ja ryssä vastaan. Neuvostoliiton romahduksen jälkeinen ilmapiiri on ollut tällekin kansankuvalle otollinen: on taas, mitä käydä päin.

Näitä kahta kansankuvaa ovat elättäneet ja levittäneet hieman erilaiset eliitit. Syyllistävä kuva on ollut lähempänä talouselämän, opillisen sivistyneistön sekä pääkaupungin eliittien sydäntä. Patrioottinen kuva on taas ollut pääosin maanpuolustuksen, urheilun ja maakuntien asia. Molemmat kansankuvat ovat kuitenkin eliittien poliittisia instrumenttja, joilla on haettu tukea erilaisiin ulko- ja sisäpoliittisiin ja sivistyksellisiin projekteihin.

KANSASTA KANSALLISVALTIOON

Kansasta puhuminen kertoo tavallisesti enemmän puhujasta kuin kansasta. Kansankuvilla toimiva poliittinen retoriikka on useimmiten sisällöllisesti melko tyhjää ja hämärtää poliittiset vaihtoehdot ja valinnat ih-

misten omaakuvaa ja identiteettiä koskeviin käsityksiin ja toiveisiin. Janne Kivivuoren (1996) termin mukaan sitä voi nimittää psykopolitiikaksi. Suomen suhde Euroopan integraatiokehitykseen, sen alkoholipolitiikka, kehitysaluepolitiikka, ympäristöpolitiikka ja monet muut kysymykset olisi parempi ratkaista muin kuin viinapään, metsäläisyyden tai kansallisen kateuden argumentein. Yhtä vähän niihin antaa mielekkäitä vastauksia patriotismi.

Jos Suomea vertaa muihin unionin jäsenmaihin, kansankuvaa koskeva kiistely ja kamppailu on poikkeuksellisen voimakasta. Toisaalta keskustelu kansallisvaltiosta sekä siihen liitetystä arvoista, kansallismielisyydestä, nationalismista, on yllättävänkin laimeaa. Painopisteen ja näkökulman vaihtaminen nationalismiin voisi viedä keskustelua jonkin matkaa eteenpäin, sillä sen kohteena ovat kansallisen itseymmärryksen politiikka ja dynamiikka, eivät jähmeät stereotypit.

Sekä poliittinen että akateeminen keskustelu kansallisvaltioiden tulevaisuudesta sekä niitä uusintavista ja kehittävästä kansallisista identiteeteistä on tällä haavaa monissa Euroopan maissa vilkasta. Syyt vilkkauteen ovat ilmeisiä ja monenlaisia. Euroopan unionissa on käynnissä integraation syventämiseen tähtäävä kehitys, joka toteutuessaan rajoittaa jäsenvaltioiden ulko-, turvallisuus- ja talouspolitiikan itsenäisyyttä. Monet kansallisvaltion perinteisesti liitetyt ominaisuudet ja symbolit, kuten rajavalvonta ja oma raha, saattavat jäädä historiaan.

Toisaalta unionin jäsenvaltioiden sisällä on monia itsehallintoon tai itsenäisyyteen tähtäviä alueita tai poliittisia liikkeitä; tunnettuja esimerkkejä ovat esimerkiksi ns. Padania, Flanders, Skotlanti ja Baskimaa. Moniin maihin on myös syntynyt siirtolaisuuden ja pakolaisuuden kautta niin suuria etnisiä ja uskonnollisia vähemmistöjä, että ne pakottavat arvioimaan uudelleen kansallisvaltion usein liitettyjä yhteisen kielen ja tapakulttuurin vaatimuksia.

Keski- ja Itä-Euroopassa on koko valtiolli-

nen kartta muotoutunut uudelleen Neuvostoliiton hajoamisen jälkeen. Entisen Jugoslavian alueen sodat sekä läntisessä Euroopassa päätänsä nostaneet kiihkokansalliset ja rasiset liikkeet ovat puolestaan tuoneet keskusteluun myös nationalismin kielteiset puolet.

Nopea kehitys ja yritys ennustaa tulevaa on saanut monet tutkijat paneutumaan nationalismin ideologian ja kansallisvaltioitten muutosten perusteisiin ja kysymään, mistä – ja mistä kaikkesta – aikamme nationalismissa oikein on kyse.

Runsas vuosi sitten kokoontui Berliiniin pieni ryhmä tutkijoita jokusesta Euroopan maasta.¹ Ryhmä teki keskuudessaan seuraavan kokeen: jokainen kertoi ne kolme ensimmäistä asiaa, jotka hänelle tulivat mieleen sanasta ”nationalismi”. Saksalaiselle tutkijalle nousivat mieleen maailmansodat, rasismi ja oikeistolaisuus. Skotlantilaisen tutkijan assosiaatiot olivat vapaus (Lontoon vallasta), Ylämaan luonto ja vasemmistolaisuus. Yhdenmukaisuudesta ei siis juuri voi puhua.

Ryhmä jatkoi työtään miettimällä nationalismin ulottuvuuksia käsittepareina. Ensimmäinen pari oli vapaus ja sorto. Monissa historian tilanteissa, kuten Ranskan vallankumouksessa, siirtomaavallan purkauksessa ja miehitetyn Euroopan taistellessa natsi-Saksaa vastaan, nationalismin leima on ollut vapaus. Vastinparina, toisissa historian vaiheissa ja toisesta näkökulmasta, kuten Venäjän reunavaltioiden russifikaatiopolitiikassa tai Bosnian etnisissä puhdistuksissa, nationalismi on liittynyt sortoon.

Toinen käsittepari oli sopimuksenvaraisuus ja olemuksellisuus. Esimerkiksi Yhdysvaltojen politiikan traditioon on kuulunut ajatus siitä, että kaikki, jotka hyväksyvät maan pe-

rustuslain, ovat maan hyväksytyjä kansalaisia riippumatta uskonnosta, kielestä tai alkuperäisestä kansallisuudesta. Saksalaisen ja myös suomalaisen traditioon on kuulunut ajatus geneettisestä kansallisuudesta; kaikki ne, joissa on ”suomalaista verta”, ja vain ne, voivat olla aidosti suomalaisia.

Kolmas käsittepari oli kulttuuri ja valtiokoneisto. Valtiottomissa kansakunnissa, kuten Venäjän vallan alaisessa Suomen suuriruhtinaskunnassa, korostetaan usein kansakunnan olevan syvimiltään kulttuurista perintöä: yhteistä mytologiaa ja kansanrunoutta, kieltä, kirjallisuutta ja muita taiteita. Historian tuulissa kansakunta pysyy, jos se säilyttää kulttuurinsa. J. V. Snellmanin mukaan Suomen ainoa voima ja sen kansallisen olemassaolon edellytys oli sivistys. Valtio-orientoitunut nationalismi taas pitää kulttuuria toissijaisena: tärkeintä on valtion sotilaallinen ja taloudellinen suvereniteetti.

Neljäs käsittepari oli tasavertaisuus ja hierarkkisuus. Tasavertaisuuden ajatuksen mukaan kaikki kansallisuudet ovat yhtä arvokkaita ja kaikilla on olemassaolon oikeus. Mitä suurempi on kansallisten kulttuurien kirjo, sitä rikkaampi on ihmiskunta. Taistelu on tarpeetonta, koska kansakunnat täydentävät toisiaan. Sama ajatus pätee myös valtioitten sisäisesti: kaikki käsitykset kansakunnasta ovat hyväksytyjä ja yhtä oikeita.

Hierarkkisen ajattelutavan mukaan taas jotkut valtiot ja kulttuurit ovat muita parempia ja siksi oikeutettuja leviämään ja hallitsemaan muita. Kansakunnan sisällä on puolestaan olemassa vain yksi oikea kansallisuuden muoto, yksi kieli, uskonto ja tapakulttuuri, jonka taakse kaikkien tulisi yhdistyä. Muu käytös on epäisänmaallista ja vahingollista.

Berliinin ryhmän keskustelu päättyi kokoamaan ”avaavan” ja ”torjuvan” kansallisajatusten eroja. Erottelu on yksinkertaistava, mutta ehkäpä tarpeellinen. Avaavaan kansallisajatteluun liittyvät vapaus, kansalaisten oikeudet ja mahdollisuudet, monimuotoisuus, kansalaisuuden sopimuksenvaraisuus, kulttuurinen orientaatio ja tasavertaisuus. Torju-

¹Kokouksessa alustettiin tutkimusta, joka selvittää joukkoviestimien tapaa rakentaa kansallisia identiteettejä ja kansallisvaltioitten ominaispiirteitä. Tarkastelujakso on 1945–1995, ja mukana on seitsemän eurooppalaista maata. Lisätietoja voi kysyä kirjoittajalta.

vuus taas saa niskoilleen ikävämät määreet: sarron, velvoitteet, rajoitukset, yhdenmukaisuuden, olemuksellisen kansalaisuuden, valtio-orientaation, hierarkkisuuden ja kansakuntien välisen antagonismin.

SILTA LÄNNESTÄ LÄNTEEN

Suomalainen nationalismi elää tällä haavaa hyvin jännitteisessä vaiheessa. Varsin voimakkaaksi on noussut ajattelu, joka korostaa kansakunnan geneettistä, olemuksellista perustaa, sotilaallista voimaa, muiden kansakuntien ja kulttuurien halveksuntaa sekä yhden oikean suomalaisuuden ideaalia. Oman panoksensa tällaisen nationalismiin nousuun on antanut ajan tuulissa suuren joustavuutensa osoittanut suomalainen historiantutkimus.

Toisaalta suomalaiseen kansallisajatteluun vaikuttavat Euroopan integraation kansainvälistävät voimat sekä vapauden, moniarvoisuuden ja kulttuurin merkitystä korostavat monet oman kansallisvaltiomme historian piirteet.

Jos tavoitteena on avautuva suomalaisuus, ei kumpikaan edellä esitetyistä kansankuvista, ei syyllistävä eikä patrioottinen, ole kovin hyödyllinen. Ne tarjoavat suomalaisille vaihtoehtoiksi vain alemmuuden tai uhon, eivät itsekunnioitusta. Miettä sopisi sitä, mitkä voimat suomalaisessa politiikassa, taloudessa ja kulttuurissa työntävät meitä kohti torjuvaa, kovaa nationalismia. Sekä sitä, miten oikeasti rakentuu kansalaisten Eurooppa – vailla it-

seen ja muihin liittyvien kansallisten stereotyyppien turhaa painolastia.

Muutama ajatus kannattaa uhrata myös sille seikalle, että kansainvälisten kulttuurivaihtuteiden omaksuminen osaksi suomalaista elämäntapaa on sekin poliittisten valintojen prosessi.

Varsin omituiselta tuntuisi ajatella suomalaista poikaa, joka ei suostu menemään kouluun, jos hänellä ei ole Nikita-mallista karvahattua, Moskovan Dynamo -paitaa ja venäläistä merkkitarvaraa olevia huopatossuja. Syömisekseen hän kelpuuttaa vain pelmenibaarien tuotteet sokeroidun kaalimehun kera; hampaat siitä ehkä lähtevät, mutta hinta on pieni tuulahduksesta venäläistä elämäntapaa. Vapaa-aikanaan poika pelaa venäläisiä videopelejä ja katselee venäläisiä elokuvia: hänen suuri suosikkinsa on sarja Ruslan I, II ja III, jossa venäläissotilas vapauttaa tovereitaan Afganistanista ja räjäyttelee päitä islamisteilta.

Outoa, eikö totta? Ja kuitenkin vain toiseen ilmansuuntaan käännettyä todellisuutta. Suomi rakentaa siltaa lännestä länteen.

Jarmo Eronen on todennut oivaltavasti (1995), että kansallinen itsepuolustus ja ”läntisen imagen varjelu” ovat saaneet Suomen korostamaan läntisyyttään niin, että monet kulttuurimme itäiset piirteet on torjuttu tai unohdettu.

Kouluopetus ei taida juuri korostaa esimerkiksi sitä teoriaa (Salo 1988), että kristinuskon ensimmäinen aalto saapui Suomeen jo ennen piispa Henrikiä – idästä.

KIRJALLISUUS

Eronen, Jarmo: Venäjä ja me – kohti uutta aikakautta. Idäntutkimus 1/1995, 57–59

Hellsten, Iina: Trooppien Eurooppa. Metaforien näkökulma suomalaiseen EU-journalismiin. Tiedotusopin lisensiaatintutkimus, Tampereen yliopisto 1996

Kivivuori, Janne: Psykopolitiikka – paljastava psykologia suomalaisen yhteiskunnallisen keskustelun perinteenä. Helsinki: Hanki ja Jää, 1996

Määttänen, Sakari: Mikä estää Suomea katso-

masta ulospäin? Helsingin Sanomat 5.2.1989

Peltonen, Matti: Suomalaisuus muuttavana omanakuvana. Alkoholipolitiikka 61 (1996): 3, 175–189

Peltonen, Matti: Viinapästä kolerakauhuun. Kirjoituksia sosiaalishistoriasta. Helsinki: Hanki ja Jää, 1988

Salo, Unto: Kun kansa alkoi kääntyä. Tiede 2000 2/1988, 57–61

Ylikangas, Heikki: Tie Tampereelle. Helsinki: WSOY, 1993.